

- Zaichkin, 1994 – Zaichkin I. A. Russkaya istoriya ot Ekaterinyi do Aleksandra II. [Russian history from Catherine to Alexander II]. Moskva: Myisl, 1994. 765 s. [in Russian].
- Kamenskiy, 2001 – Kamenskiy A. B. Ot Petra I do Pavla I: Reformy Rossii XVIII. Opyit tselostnogo analiza. [From Peter I to Paul I: Reforms of Russia XVIII. Holistic analysis experience]. Moskva: RGGU, 2001. 575 s. [in Russian].
- Karamzin, 1991 – Karamzin N. M. Zapiska o drevney i novoy Rossii v ee politicheskom i grazhdanskom otnosheniyah. [A note on ancient and new Russia in its political and civil relations]. Moskva: Nauka, 1991. 127 s. [in Russian].
- Klochkov, 1916 – Klochkov M. V. Ocherki pravitelstvennoy deyatelnosti vremeni Pavla I. [Essays on government activities of the time of Paul I]. Peterburg: Senat. tip., 1916. 628 s. [in Russian].
- Klyuchevskiy, 1983 – Klyuchevskiy V. O. Neopublikovannyye proizvedeniya. [Unpublished works]. Moskva: Nauka, 1983. 417 s. [in Russian].
- Klyuchevskiy, 1989 – Klyuchevskiy V. O. Sochineniya: V 9 T. / Pod red. V.L. Yanina. T. V. [Compositions]. Moskva: Myisl, 1989. 376 s. [in Russian].
- Kobeko, 1887 – Kobeko D. A. Tsesarevich Pavel Petrovich (1754–1796). 3-e izd., dopolnenoe. [Tsesarevich Pavel Petrovich (1754-1796)]. Sankt-Peterburg: tip. V. I. Gratsianskogo, 1887. 474 s. [in Russian].
- Obolenskiy, 2001 – Obolenskiy G. L. Imperator Pavel I. [Emperor Paul I]. Moskva: Russkoe slovo, 2001. 381 s. [in Russian].
- Peskov, 2000 – Peskov A. M. Pavel I. [Pavel I]. Moskva: Molodaya gvardiya, 2000. 472 s. [in Russian].
- Pokrovskiy, 1933 – Pokrovskiy M. N. Russkaya istoriya v samom szhatom ocherke. [Russian history in the most concise essay]. Moskva: Partizdat, 1933. 544 s. [in Russian].
- Safonov, 1988 – Safonov M. M. Problemy reform v pravitelstvennoy politike Rossii na rubezhe XVIII i XIX vv. [Problems of Reforms in Russian Government Policy at the Turn of the 18th and 19th centuries]. Leningrad: Nauka, 1988. 247 s. [in Russian].
- Sergeev, 1999 – Sergeev V. I. Pavel I. [Pavel I]. Rostov na Donu: Feniks, 1999. 512 s. [in Russian].
- Skorobogatov, 1998 – Skorobogatov A. V. Pavel Pervyyi v rossiyskoy istoricheskoy literature. [Pavel the First in Russian historical literature]. Kazan: Fort-Dialog, 1998. 147 s. [in Russian].
- Sorokin, 2014 – Sorokin Yu .A. Politicheskie rezhimy Ekaterinyi II i Pavla I v otechestvennoy istoricheskoy literature XIX–XX vv. [Political regimes of Catherine II and Paul I in Russian historical literature of the 19th–20th centuries]. // *Sibirskie istoricheskie issledovaniya*. 2014. № 3. S. 108–137 [in Russian].
- Tomsinov, 2008 – Tomsinov V. A. Zakonodatelstvo imperatora Pavla I. [Legislation of Emperor Paul I]. Moskva: Zertsalo, 2008. 304 s. [in Russian].
- Shilder, 1996 – Shilder N. K. Imperator Pavel I. [Emperor Paul I]. Moskva: Charli, 1996. 544 s. [in Russian].
- Eydelman, 1982 – Eydelman N. Ya. Gran vekov: Politicheskaya borba v Rossii. Konets XVIII – nachalo XIX vv. [Edge of Ages: Political Struggle in Russia. Late 18th - early 19th centuries]. Moskva: Myisl, 1982. 368 s. [in Russian].

DOI: 10.31499/2519-2035.10.2023.294794

УДК 94(100):[329.11АКР:323.17(560.822=222.5) «2001/2010»(045)

Оксана МЕМІШ,
orcid.org/0000-0003-1838-4877
кандидат історичних наук,
викладач кафедри археології та
спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
(Україна, Черкаси)
okcana_82@ukr.net

МІСЦЕ «КУРДСЬКОГО ПИТАННЯ» В ПРОГРАМІ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ ТА РОЗВИТКУ (АКР) В ТУРЕЧЧИНІ (2001-2010 РР.)

У статті проаналізовано роль, яку відіграла для процесу лібералізації становлення центральної влади у Туреччині до задоволення потреб комплексу соціально-економічних, суспільно-політичних і культурно-освітніх запитів курдського населення АКР, створеної в 2001 році, яка стала помірно консервативною партією, орієнтованою на західні цінності, зокрема такі як ринкова економіка, а також інтеграція до ЄС.

Також автором зауважено, що «курдське питання», якому було приділено увагу в розділі під двозначною назвою «Південь-Схід», АКР наголошувала, що так само, як і інші колишні основні партії, сприймає курдське питання через призму терору. Тим не менш, АКР також визнала, що курдське питання не може бути вирішено політикою минулого, а економічний розвиток сам по собі не створював достатньо гарантій для вирішення курдської проблеми.

Ключові слова: Партія справедливості та розвитку (АКР), Турецький (Північний) Курдистан, «курдське питання», Робітнича партія Курдистану (РПК), Європейський союз (ЄС).

Oksana MEMISH,

orcid.org/0000-0003-1838-4877

PhD, senior teacher of the department of
archeology and special branches of historical science
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
(Ukraine, Cherkasy)
okcana_82@ukr.net

THE PLACE OF THE «KURDISH QUESTION» IN THE PROGRAM OF ACTIVITIES OF THE JUSTICE AND DEVELOPMENT PARTY (AK PARTI) IN TURKEY (2001-2010)

The article analyzes the role that the AKP, established in 2001, which became a moderately conservative party oriented towards Western values, played for the process of liberalization of the formation of the central government in Turkey to meet the needs of a complex of socio-economic, socio-political and cultural and educational requests of the Kurdish population, in particular such as the market economy, as well as integration into the EU.

The author also noted that the «Kurdish question», which was given attention in the section under the ambiguous name «South-East», the AKP emphasized that, just like other former main parties, it perceives the Kurdish question through the prism of terror. Nevertheless, the AKP also recognized that the Kurdish question could not be solved by the politics of the past, and that economic development alone did not create enough guarantees to solve the Kurdish problem.

It should be noted that peace with the Kurds was beneficial to Ankara in various aspects, especially in economic terms, since security in regions with a Kurdish population in southeastern Turkey and northern Iraq allowed the implementation of energy projects with the transit of Iraqi gas through Turkish territory. But as long as there are PKK militants in southeastern Turkey and northern Iraq, the pipeline is in danger. The resolution of the Kurdish question would also have a positive effect on Turkey's budget. According to the statements of AKP representatives, over 25 years, 300 billion US dollars were spent on the fight against the PKK. The details of the reform, which was supposed to contribute to the «Kurdish opening», became known in mid-November 2009 at parliamentary hearings. Beshir Atalay assured that all innovations will primarily affect the humanitarian sphere.

The efforts of the AKP led by its recognized leader, which not only declared new approaches to the solution of the painful Kursk problem, but also started a rather energetic implementation of a number of important steps on this difficult path.

Thus, in particular, the AKP Activity Program provided for the lifting of restrictions on the use of the Kurdish language in the mass media, the granting of permission to use the Kurdish language during political actions and in prisons, the introduction of electives on the study of the Kurdish language in schools and universities, the return of Kurdish names to renamed villages, and the establishment of street plates on which street names are indicated in two languages. At the beginning of 2009, the Public Broadcasting Agency approved the operation of a 24-hour channel in the Kurdish language. An amnesty for members of the PKK and the repatriation of refugees were also foreseen.

All these are quite solid grounds for an optimistic forecast regarding the possibility in the near future, if not completely, then at least to basically eliminate socio-economic tensions in this region, to provide the Kurdish ethnic community with proper, in accordance with the modern standards of the European democratic community, living conditions in all spheres of socio-political, socio-economic and cultural-educational life.

Key words: Justice and Development Party (AKP), Turkish (Northern) Kurdistan «Kurdish question», Kurdistan Workers' Party (PKK), European Union (EU).

Постановка проблеми. Всебічна стабілізація всіх сторін суспільного життя в Південно-Східних провінціях ось уже протягом декількох десятиків років залишається доволі пекучою проблемою уряду Турецької республіки. Ці

провінції заселені курдською етнічною спільнотою. В кількісному відношенні вона є тут абсолютно домінуючою. Слід спеціально зазначити, що складність проблеми в значній мірі обумовлена тим, що вона має відразу декілька вимірів. Один з них - це те, що курди внаслідок доволі некоректного територіального межування французької та британської колоніальних імперій є на сьогодні найбільшою в світі етнічною спільнотою, яка не має власної національної державності.

Основна історична територія, яку здавна заселяли курди опинилася в складі відразу чотирьох держав: Туреччини, Іраку, Ірану, Сирії. Зрозуміло, що цей факт у епоху розвитку характерної для ХХ ст., національної державності, національної культури, національного самоусвідомлення постійно пробуджує в представників курдської національності почуття власної гідності, бажання ствердити себе як націю, яка має всі підстави зайняти своє гідне місце в ряду десятків інших національних держав світового співтовариства.

Слід, проте, зазначити, що цілком правомірні прагнення курдської спільноти, в силу багатьох чинників, оформлюються не лише в цивілізованому демократичному напрямку, але, не рідко, набувають і екстремістських форм, які живлять характерні для Середнього та Близького Сходу вкрай радикальних проявів політичної боротьби. Слід при цьому мати на увазі, і це є іншим важливим аспектом проблеми, що в силу цілого ряду природно-кліматичних, історичних, географічних чинників, південно-східні провінції Туреччини тривалий час залишалися найвідсталішими в господарсько-економічному, а звідси і в усіх інших вимірах регіоном країни.

Так, ще в 1990-х роках ХХ століття рівень доходів корінного, тобто курдського населення, був у рази нижчим від доходів жителів не лише західних і північних, але й центральних районів Туреччини. Це, в свою чергу, позначилося на вкрай низькому рівні освіти, культури, медицини та соціальної інфраструктури.

Такий стан речей створював стабільні підґрунтя для діяльності різного роду екстремістських угруповань, кожне з яких намагалося використати в своїх цілях важке соціально-економічне становище курдського населення. Чи не найяскравішим прикладом цього стала відверта збройна боротьба проти центрального уряду чисельних організацій і формувань, стрижнем яких була Робітничча партія Курдистану (далі - РПК) на чолі з її визнаним лідером Абдуллою Оджаланом. У певні часи розмах її діяльності набував таких масштабів, які надавали підстави Абдуллі Оджалану претендувати на роль невизнаного лідера курдської нації в Туреччині.

У боротьбі з курдською опозицією турецький уряд протягом доволі тривалого часу надавав перевагу силовим методам. Проте, з часом, як в силу низької ефективності силового тиску на багатомільйонну курдську спільноту, невдоволення якої існуючим станом речей мало цілком об'єктивні умови, так і під тиском європейського співтовариства (нагадаємо, що Туреччина 12 грудня 1999 року була офіційно визнана кандидатом на членство у Євросоюзі), уряд Туреччини свідомо відмовився від попередньої тактики адміністративно-

силового налаштування проявів курдського населення поліпшити своє становище в усіх сферах суспільного буття в межах Турецької держави.

Слід зазначити, що значну роль у цьому процесі становлення лібералізації відношення центральної влади до задоволення потреб комплексу соціально-економічних, суспільно-політичних і культурно-освітніх запитів курдського населення мав прихід до влади в Туреччині, створеної в 2001 році, Партії справедливості та розвитку (тур. - Adalet ve Kalkınma Partisi далі - АКР) на чолі з її визнаним лідером, нинішнім президентом Реджепом Таїпом Ердоганом.

Зауважимо, що АКР позиціонує себе як помірно консервативна партія, орієнтована на загальновизнані цінності демократичного цивілізованого світу такі як ринкова економіка, а також інтеграція до ЄС.

Аналіз досліджень. Діяльність АКР, а особливо основні аспекти її програми по вирішенню «курдського питання», вже неодноразово висвітлювалися турецькими дослідниками, зокрема такими як Murat Sungar (Sungar, 2005), Ömer Vardan (Vardan, 2009), Tahir Abbas (Abbas, 2017), Metin Turkey (Turkey, 2007), Arda Bilgen (Bilgen, 2020).

Також не залишили без уваги дану проблему американські вчені, насамперед, Henri Barkey, Graham Fuller (Barkey, Fuller, 1998). Не можна оминати увагою і доробок німецького дослідника Nikolas Winkler (Winkler, 2005).

Що ж до українських авторів, які торкалися проблем курдської меншини в Туреччині, то, насамперед, слід виокремити можна виділити П. Тригуба та Т. Лункіну (Тригуб, Лункіна, 2015).

З метою більш детального з'ясування місця «курдського питання» в програмі діяльності АКР в Туреччині і присвячена дана публікація.

Мета статті. Метою даної публікації є предметний аналіз витоків та становлення нової конструктивної позиції уряду Туреччини до врегулювання «курдського питання».

Зміна традиційної силової політики до погамування автономістських, а з погляду значної частини турецьких урядових кіл, сепаратистських настроїв у середовищі курдського населення Південно-Східних провінцій Туреччини, стала принципова політика євроспільноти, яка заперечувала насильницькі дії щодо розв'язання існуючих у суспільстві суспільно-політичних та соціально-економічних проблем.

У статті, на основі аналізу широкого кола джерел та літератури, зроблена спроба показати, що саме правляча нині в Туреччині АКР ініціювала цей непростий для турецького суспільства процес.

З цією метою прослідковано генезис політики АКР щодо виконання вимог євроспільноти. Також зроблена спроба показати складнощі цього процесу, об'єктивні і суб'єктивні чинники, які заважали досягненню поставленої мети. В кінцевому разі показано, що АКР вдалося переломити ситуацію та вийти на шлях розв'язання «курдської проблеми» в цивілізованих демократичних формах, які притаманні сучасному цивілізованому суспільству.

Виклад основного матеріалу. Турецький (Північний) Курдистан, який турецька традиція визначає як «Східна» та «Південно-Східна Анатолія», є

найбільш відсталим у соціально-економічному плані регіоном Туреччини. У турецькому Курдистані здавна спостерігається найбільш високий рівень неосвіченості в Туреччині. Значна частина населення, особливо Курдистану, яка навчалася в школах, має лише початкову або неповну середню освіту. Щоправда низький рівень освіченості, на думку курдських націоналістів, справляв позитивний ефект, формуючи радикально налаштованих прихильників крайніх форм боротьби за інтереси курдів.

Система освіти в Туреччині слугувала одним із найпотужніших важелів асиміляції. При цьому найбільше асиміляції перешкоджав високий рівень неосвіченості серед курдських жінок. Патріархальний устрій життя сім'ї утримав курдських жінок від освіти, а в умовах, коли значна частина чоловіків їхала на заробітки в інші регіони, і без того висока роль жінки в курдській сім'ї ставала винятковою. Турецька влада, розуміючи багато проблем, від початку 2000-х рр. почала робити активні спроби залучення в систему народної освіти Туреччини саме курдських дівчаток. Проте, на заваді цьому не рідко ставало те, що батьки часто не могли дозволити віддати дітей у школу, оскільки багато з них вже в дитячому віці допомагали їм по господарству, як-то, наприклад пасли дрібну худобу, зокрема кіз та овець.

Відсутність можливості для курдських дітей піти в курдськомовну школу й необхідність отримати освіту лише турецькою мовою призводила до сильного психологічного дискомфорту дітей, особливо дівчаток. У 2003 р. Міністерство освіти Туреччини почало кампанію під назвою «Дівчата, ідіть у школу!». Вже у 2004 р. цю кампанію було поширено на 33, а в 2005 р. – на 53 провінції. Формально цією кампанією було охоплено більшість провінцій Туреччини. Турецька влада запропонувала сім'ям, які віддають своїх дочок навчатися в школу, щомісячну винагороду.

У даному контексті слід зазначити, що здійсненню вказаної програми надавалося великого значення на всіх рівнях адміністрування. Окрім того, важливою запорукою її успішного здійснення стало різке збільшення видатків державного бюджету Туреччини на забезпечення освіти. Так у 2004 р., вперше за весь час, витрати Туреччини на освіту перевищили військові витрати країни. Частина коштів освітнього бюджету було витрачено на винагороду тим сім'ям, де батьки погодилися відправити своїх дочок у школу. На той час сума становила близько 10 дол. на місяць за початкову школу, і 17 дол. – за середню школу. Варто пояснити, що в силу крайньої бідності населення цього регіону для великої кількості сімей, враховуючи рівень місцевих цін на продовольство та товари першої необхідності, це була не така вже й мала сума. Така політика суттєво збільшила кількість охочих батьків віддати своїх дітей до школи. Курдські ЗМІ зазначали з цього приводу, що проєкт залучення до турецької мови курдських дівчаток фінансує ЮНІСЕФ, ігноруючи в такий спосіб один із основоположних принципів її діяльності, що кожна дитина має право отримувати освіту рідною мовою (Тригуб, Лункіна, 2004: 49-50).

Прихід АКР до влади в 2002 році в Туреччині дав надію на ефективне розв'язання «курдської проблеми», адже на той час було очевидним, що ані політика асиміляції, ані політика стримування більше не працює. Підхід АКР

до «курдського питання» був вперше викладений в програмі партії в 2001 році.

Стосовно «курдського питання», якому було приділено значну увагу в розділі під красномовно виразною назвою «Південь-Схід», АКР наголошувала, що так само, як і інші колишні правлячі партії, сприймає «курдське питання» через призму необхідності боротьби з терором. Тим не менш, АКР також визнала, що «курдське питання» не може бути вирішено політикою минулого, а економічний розвиток регіону сам по собі ще не створює достатньо міцні гарантії для повномасштабного вирішення «курдської проблеми». В програмі було запропоновано визнати культурні права курдів. Крім того, АКР запропонувала визнати громадянство як основу для національної ідентичності, що мало велике значення з огляду на те, що основні партії в минулому і три конституції республіки не пропонували розглядати національну ідентичність крізь призму громадянства (Human Rights Report of Turkey, 1994: 113).

Діючи у визначеному руслі АКР прийшовши до влади негайно розпочала здійснення нею задекларованих нею програмних положень у життя. Так, був скасований двадцятирічний надзвичайний стан на південному сході - саме там, де мешкають курди. АКР також заявила про можливість усунення бар'єрів на ефірне мовлення та викладання курдською мовою. Більш гнучка позиція АКР щодо курдів була спрямована на те, щоб змусити курдів припинити збройну боротьбу на південному сході Туреччини. Шляхом окремих поступок та неповного визнання турецький уряд намагався справляти позитивне враження на курдів, демонструючи те, що АКР дійсно готова до переговорів. Проте варто відзначити, що на першому етапі урядування АКР здійснення реформ мало здебільш поверхневий та декоративний характер. Пропозиція про початок мовлення курдською мовою так і не була втілена. Переконавшись у тому, що уряд не зважиться піти далі гучних заяв, уже в травні 2004 року РПК вирішила відновити збройну боротьбу, що призвело до нових збройних зіткнень між загонами РПК та підрозділами турецької армії.

Проте, усі вищезгадані дії турецького уряду та результати цих реформ не залишилися поза увагою європейської спільноти, тому 3 жовтня 2005 р. ЄС визнав за можливе розпочати переговори з Туреччиною щодо перспектив її вступу до лав співдружності (Sungar, 2005: 20).

Ця подія стала значним досягненням АКР, адже вона довела турецькому народу, що здатна вирішити проблему, яка відкривала перед турецьким суспільством величезні позитивні перспективи. В свою чергу народ усіляко демонстрував підтримку правлячої партії та її курсу на вступ країни до Євросоюзу. Так, у 2004 р. цю ідею схвалювали понад 70% населення. Однак, згодом ця цифра стала неухильно знижуватися, і вже у 2010 р. становила менше 40%. Це було пов'язано, насамперед, із уповільненням процесу внутрішньополітичних реформ, а також із невизначеністю термінових перспектив вступу країни до ЄС на правах повноправного членства (Sungar, 2005: 20).

Потужним позитивним імпульсом, який привів до нового зростання довіри громадян Туреччини стала активізація законодавчої діяльності економічної сфери. В даному контексті 13 січня 2011 р. у Туреччині було ухвалено

парламентом Туреччини новий Торговий кодекс. Цей акт містив положення про недобросовісну конкуренцію (статті 54-63), про нерозкриття інформації (статті 55(b-3 та d)), про фірмові (торгові) найменування (статті 11(3), 42(2), 44, 53) та 55(3)), а також про захист прав на інші об'єкти інтелектуальної власності (статті 4(d), 11(3), 342 та 581). Окрім дотримання європейських стандартів, цей нормативний акт реалізував загальноприйняту фінансову звітність та принципи аудиту (Türk Ticaret Kanunu).

Слід ще раз зазначити, що цей крок правлячої партії отримав значну підтримку широких верств суспільства, оскільки суттєво наближав умови підприємницької діяльності Туреччини до загальноєвропейських стандартів, а тим самим клав край все ще існуючим у країні атавізмам нецивілізованої минувшини.

Та, незважаючи на проведені реформи та зміни, ще однією проблемою, що ускладнювала та уповільнювала процес переговорів, було невідповідність політичної, економічної та судової систем Туреччини вимогам, які пред'являлися ЄС до кандидатів на вступ. Тому для досягнення успіху в переговорах щодо вступу Туреччини необхідно було провести серйозну лібералізацію економіки та політичної сфери, оскільки стабільність та демократія необхідні для продовження інтеграції (Winkler, 2005: 141-150).

Тим не менш, турецька економіка продовжила показувати свій великий потенціал і стабільність. Більш того вона продемонструвала один із найбільш динамічних темпів виходу з світової фінансової кризи. Так, наприклад, жоден із турецьких банків не збанкрутував. Якщо ж говорити про державний лад і, зокрема, політичний режим країни, то Євросоюз очікував, насамперед, інтенсифікацію започаткованих у 2002-2005 роках реформ, головним чином у сфері захисту прав людини, прав ув'язнених, прав етнічних та релігійних меншин, опозиції, свободи слова та розвитку національної культури.

Незважаючи на тривалу перерву у здійсненні реформ (після прориву 2002-2005 рр. АКР не змогла продовжити реформування в заданому темпі, а також складну внутрішньополітичну ситуацію), АКР вдалося ініціювати конституційну реформу, спрямовану на подальшу лібералізацію суспільно-політичного життя в країні. Саме з цією метою у 2010 р., будучи прем'єр-міністром, Реджеп Таїп Ердоган виніс на розгляд парламенту низку поправок до чинної Конституції 1982 р., прийнятої після військового перевороту у 1980 р. Незважаючи на те, що поправки до тексту Конституції вносилися неодноразово, основні положення, які передбачали механізми контролю за внутрішньополітичною ситуацією з боку армії та суддівського корпусу, залишилися без зміни. У зв'язку з цим правляча партія, незважаючи на жорстку критику та звинувачення в ініціюванні поправок, з метою посилення власного впливу та ослаблення світських сил, зуміла винести пакет поправок під егідою своєї інтеграції спочатку на обговорення до парламенту, а потім і на референдум.

У ході референдуму, який відбувся 12 вересня 2010 р., запропоновані урядом поправки було схвалено 58% виборців. Таким чином, вперше в історії Турецької Республіки, щодо військових (при скоєнні ними злочинів проти

безпеки держави та конституційного ладу) встановлено юрисдикцію цивільних судів; запроваджено підсудність вищих воєначальників; скасовано ст. 15 Конституції, що гарантувала юридичний захист та недоторканність організаторам військового перевороту 1980 року. Також було збільшено чисельний склад Конституційного суду та Вищої ради суддів і прокурорів. А відповідно до поправок, було розширено демократичні права та свободи громадян - запроваджено інститут омбудсмена. Тепер фізичні особи мали право подавати скарги до Конституційного суду, а держслужбовці отримали можливість проводити страйки, зокрема з політичними вимогами. З огляду на проведені зміни Євросоюз висловив однозначну підтримку конституційній реформі у Туреччині, а Єврокомісар з політики розширення ЄС Штефан Фюле заявив, що «ця реформа – рух у правильному напрямі».

До питань, що ускладнювали процес переговорів про вступ, належало, звичайно, і «Кіпрське питання». У 2005 р. після початку переговорного процесу ЄС зажадав від Туреччини поширити Анкарську угоду 1963 р. на десять нових держав - членів об'єднаної Європи, у тому числі і на Республіку Кіпр (грецьку частину острова), яку Туреччина не визнавала. Розповсюдження цього договору означало б на практиці відкриття Туреччиною своїх морських портів, аеропортів та повітряного простору для мешканців Кіпру (Vardan, 2009: 53).

У 2005 р., щоб не ускладнювати переговорний процес, уряд Туреччини підписав Додатковий протокол до Анкарської угоди, випустивши, однак, спеціальну декларацію, в якій зазначалося, що підписання цього протоколу не означає офіційне визнання Туреччиною Республіки Кіпр. Більше того, Туреччина ще раз підтвердила, що вона відмовляється відкрити свої морські порти, аеропорти та повітряний простір для грецького Кіпру, тим самим відмовляючись виконувати умови підписаного протоколу. У свою чергу, ЄС продовжував вимагати від Туреччини дотримання положень Додаткового протоколу, наполягаючи на тому, що «договори повинні дотримуватися» («*pacta sunt servanda*»).

З огляду на такий стан речей ЄС призупинив запуск восьми глав Угоди, пов'язаних з правовими досягненнями «*acquis communautaire*», що стосуються Митного союзу, до остаточного вирішення цього питання, а саме вільне пересування товарів (гл. 3); право на встановлення та свобода надання послуг (гл. 9); фінансові послуги (гл. 11); сільське господарство та розвиток села (гл. 13); рибальство (гл. 14); транспорт (гл. 29); Митний союз та зовнішні зв'язки (гл. 30) (Agreement establishing an Association between the European Economic Community and Turkey).

Таким чином, на даний момент Туреччина змогла реалізувати положення лише 13 із 35 розділів, що стосуються імплементації *acquis communautaire*, та успішно закрити лише один – з науки та дослідження.

Незважаючи на складність самого процесу та неясні перспективи з урегулювання «Кіпрського питання», переговори між лідерами грецької та турецької громад острова продовжувалися. Однак, за результатами виборів, що відбулися в квітні 2010 р., у самопроголошеній Турецькій Республіці Північного Кіпру переміг прем'єр-міністр Дервіш Ероглу. Він не заперечував

необхідність продовження переговорів, але наполягав на незалежності турко-кіпрської державної освіти. Така позиція призвела б до фактичної неможливості створення двозональної федерації, як це передбачала резолюція ООН з «Кіпрського питання».

Вище викладене свідчить, що уряду Туреччини не вдалося досягти серйозних успіхів на шляху у вирішенні «кіпрського вузла» проблем, які, як і «курдське питання», стояли на перешкоді вступу Туреччини до ЄС.

Це відбувалося на складному тлі чергового загострення силового протистояння з групами екстремістів з числа членів РПК.

Початок збройної боротьби з РПК змусив АКР переглянути докорінно свою стратегію щодо курдів. Із цього моменту АКР почала приділяти більше уваги вирішенню «курдського питання». В своїй історичній промові, яка була проголошена в місті Діярбакир в 2005 році, Реджеп Таїп Ердоган, який на той час обіймав посаду прем'єр-міністра Туреччини, наголосив, що турецька держава робила помилки в минулому. Прем'єр неодноразово повторив термін «курдське питання» і пообіцяв вирішити його за допомогою демократії, перегляду закону про громадянство, а також економічного процвітання територій населених курдами (Abbas, 2017: 72-95). На фоні ліберальної промови Реджепа Ердогана 2005 року стало зрозумілим, що проблема вирішення «курдського питання» набирає нового виміру. Окрім збройного зіткнення між загонами РПК і підрозділами турецької армії, поглиблювалася також напруженість між цивільними особами та силами безпеки. У березні 2006 року 14 бойовиків РПК були вбиті в перестрілці біля міста Муш. На велелюдних похоронах у місті Діярбакир (невизнаній столиці курдів) відбулися масові зіткнення між народом і поліцією. Вони тривали протягом чотирьох днів і закінчилася загибеллю 9 громадян, двоє з яких були у віці 6 і 10 років. Події в Діярбакирі показали, що зв'язки між РПК і курдами були сильнішими, ніж раніше, і що курдські поселення можуть вийти з-під контролю Анкари. Через активізацію терористичної діяльності з боку РПК та непопулярність серед основної маси населення Туреччини стратегії поступок курдській меншині, привела до того, що практичні дії по реалізації програми уряду програма АКР 2007 року почали мало чим відрізнятися від програм попередніх урядів.

АКР наголошувала на принципах єдності нації, неподільності національної території та єдиної адміністративної структури. Крім того, у програмі було підкреслено, що уряд буде проводити жорстку політику у відповідь на будь-які прояви сепаратизму. В цілому програма АКР 2007 року не передбачала жодних змін в стратегії уряду стосовно курдського питання (Türkaş, 2007: 70).

Однак, вже в 2008 році АКР вирішила відхилитися від заявленого в програмі курсу. На засіданні Ради національної безпеки у 2007 році було вирішено вступити в контакт з РПК і запровадити окремі реформи щодо культурних прав курдів. Такий поворот у політиці АКР був обґрунтований беззаперечним кредитом довіри, який отримала партія на виборах 2007 року. Отримавши майже 50 % від загального числа голосів на виборах 2007 року, АКР відважилася на непопулярні дії, зокрема діалог з РПК (Bilgen, 2020: 47).

Саме з цього моменту Туреччина остаточно стала на шлях пошуку

оптимальної моделі урегулювання «курдського питання», переконавшись у неефективності старих заходів щодо курдів. Нова політика, запроваджена АКР, дала результати вже у 2008 році, коли Ахмет Давутоглу - головний радник Реджепа Ердогана у закордонних справах, і Мурат Озчелік - спецпредставник Туреччини в Іраку, нанесли візит Масуду Барзані - тодішньому президенту Іракського Курдистану. Цей візит зробив можливим встановлення формальних контактів з Іракським Курдистаном, що сприяли поліпшенню відносин між Анкарою і Ербілем, зокрема, в економічному полі. Зустріч між представниками Іракського Курдистану та Туреччини означала завершення багаторічної політики Анкари зі збройного стримування курдів, зокрема на півночі Іраку. Налагодження відносин з Іракським Курдистаном стало каталізатором змін у відносинах з турецькими курдами. З вересня 2008 року Анкара ініціювала зустрічі з представниками РПК в різних містах Європи. Ці переговори сприяли перегляду позицій сторін, які взяли в них участь.

У березні 2009 року президент Туреччини Абдулла Гюль в інтерв'ю заявив, що «курдське питання» є найважливішим в політиці Туреччини, що ще раз продемонструвало готовність турецької держави переглянути свою політику щодо курдів. У відповідь на кроки турецького уряду РПК заявила про припинення збройної боротьби.

У травні 2009 року Мурат Караялан, тодішній глава Союзу громад Курдистану (національно-політична організація курдів, що була заснована Абдулою Оджаланом) наголосив, що РПК готова вступити в діалог з урядом Туреччини та з подальшим роззброєнням.

Події першої половини 2009 року стали прологом нових взаємовідносин між представниками курдської спільноти та офіційними колами Турецької республіки.

У серпні 2009 року міністр внутрішніх справ Туреччини Бешир Аталай організував ряд зустрічей з журналістами, представниками інтелігенції та громадськими організаціями, які сприяли активізації суспільної дискусії щодо шляхів розв'язання «курдського питання». Таким чином, «курдське питання» стало темою номером один в політичному порядку денному Туреччини, а уряд країни розпочав піар-кампанію з інформування громадськості про переваги та дивіденди, які отримає Анкари від налагодження відносин з курдами та мирного діалогу з РПК (Barkey, Fuller, 1998: 23).

По-перше, вирішення «курдського питання» дозволило б уряду Реджепа Ердогана не тільки позбутися своєї головної внутрішньополітичної проблеми, а й отримати дивіденди ззовні, а саме у відносинах з ЄС. Об'єднана Європа неодноразово наголошувала на необхідності налагодження турецько-вірменських відносин, проведення переговорів щодо об'єднання Кіпру, вирішення «курдського питання» як однією з передумов для вступу Туреччини до ЄС.

Мир з курдами був вигідний Анкарі і в економічному плані. Забезпечення безпеки в регіонах з курдським населенням на південному сході Туреччини і Північному Іраку дозволило б реалізувати енергетичні проєкти з транзиту іракського газу через турецьку територію. Але поки на південному сході

Туреччини та в Північному Іраку знаходяться бойовики РПК, трубопроводу загрожує небезпека.

Вирішення «курдського питання» позитивно позначилося б і на бюджеті Туреччини. Згідно з заявами представників АКР, за 25 років на боротьбу з РПК було витрачено 300 млрд доларів США. Всі деталі реформи, що повинна була сприяти стабілізації становища на етнічній території курдів, стали відомі в середині листопада 2009 року на парламентських слуханнях.

Висновки. Все вище сказане дає підстави позитивно оцінити зусилля АКР на чолі з її визнаним лідером Реджепом Таїпом Ердоганом, яка не лише задекларувала нові підходи до розв'язання наболілої «курдської проблеми», але й розпочала доволі енергійну реалізацію цілого ряду важливих кроків на цьому складному шляху.

Так, зокрема, Програма діяльності АКР передбачала зняття обмежень на користування курдською мовою в ЗМІ, надання дозволу на користування курдською мовою під час політичних акцій та в тюрмах, введення факультативів із вивчення курдської мови в школах і вузах, повернення курдських назв перейменованим селам і встановлення вуличних табличок, на яких назва вулиць позначається двома мовами. На початку 2009 року Агентство суспільного мовлення дало згоду на діяльність цілодобового каналу курдською мовою. Передбачалася також амністія членам РПК і репатріація біженців.

Все це доволі ґрунтовні підстави для оптимістичного прогнозу щодо можливості вже в недалекому майбутньому, якщо й не повністю, то принаймні в основному ліквідувати соціально-економічну напруженість в цьому регіоні, забезпечити курдській етнічній спільноті належні, у відповідності до сучасних стандартів європейського демократичного співтовариства, умов життя в усіх сферах суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

- Тригуб, Лункіна, 2015 - Тригуб П. М., Лукіна Т. І. Розвиток курдської проблеми в Туреччині // *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили*. 2015 Т. 264. С. 49-50
- Sungar, 2005 - Sungar M. EU Negotiations: Prospective Effects on Public Administration and Regional Development // *Turkish Policy Quarterly*. 2005 № 3 P.20
- Winkler, 2005 - Winkler N. Leaving the Rollercoaster: Turkey, Stability and the EU // *Turkish Policy Quarterly*. 2005. № 3. P. 141-150.
- Vardan, 2009 - Vardan Ö. Turkey EU Relations and Democracy in Turkey: Problems and Prospects // *Turkish Policy Quarterly*. 2009. № 1. P. 53
- Abbas, 2017 - Abbas T. Perspectives on the «Kurdish Issue» // *Contemporary Turkey in Conflict: Ethnicity, Islam and Politics*. Edinburgh University Press, P. 72 - 95.
- Türkay, 2007 - Türkay M. Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Notlar // *Iktisat Dergisi*. Ekim 2007. P. 70.
- Bilgen, 2020 - Bilgen A. Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): A qualitative review of the literature // *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2020. Vol. 47(7). P. 47.
- Barkey, Fuller, 1998 - Barkey H. and Fuller G. Turkey's Kurdish Question. [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1999_num_27_1_1467

REFERENCES

- Tryhub, Lunkina, 2015 - Tryhub P. M., Lunkina T. I. Rozvytok kurds'koi problemy v Turechchyni [Development of the Kurdish problem in Turkey] // *Naukovi pratsi Chornomors'koho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly*. 2015 T. 264. S. 49-50 [in Ukrainian].
- Sungar, 2005 - Sungar M. EU Negotiations: Prospective Effects on Public Administration and Regional Development [EU Negotiations: Prospective Effects on Public Administration and Regional Development] // *Turkish Policy Quarterly*. 2005 № 3 P.20 [in English].
- Winkler, 2005 - Winkler N. Leaving the Rollercoaster: Turkey, Stability and the EU [Leaving the Rollercoaster: Turkey, Stability and the EU] // *Turkish Policy Quarterly*. 2005. № 3. P. 141-150 [in English].
- Vardan, 2009 - Vardan Ö. Turkey EU Relations and Democracy in Turkey: Problems and Prospects [Turkey EU Relations and Democracy in Turkey: Problems and Prospects] // *Turkish Policy Quarterly*. 2009. № 1. P. 53 [in English].
- Abbas, 2017 - Abbas T. Perspectives on the «Kurdish Issue» [Perspectives on the «Kurdish Issue»] // *Contemporary Turkey in Conflict: Ethnicity, Islam and Politics*. Edinburgh University Press, P. 72 – 95 [in English].
- Turkay, 2007 - Turkay M. Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Notlar [Avrupa Birliği ve Türkiye Üzerine Notlar] // *Iktisat Dergisi*. Ekim 2007. P. 70 [in English].
- Bilgen, 2020 - Bilgen A. Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): A qualitative review of the literature [Turkey's Southeastern Anatolia Project (GAP): A qualitative review of the literature] // *British Journal of Middle Eastern Studies*. 2020. Vol. 47(7). P. 47 [in English].
- Barkey, Fuller, 1998 - Barkey H. and Fuller G. Turkey's Kurdish Question [Turkey's Kurdish Question] [Elektronnyi resurs]. Rezhym dostupu: https://www.persee.fr/doc/cemot_0764-9878_1999_num_27_1_1467 [in English].